

A portrait of Wiktor Petrow, an elderly man with glasses, wearing a suit and tie. The image is overlaid with a semi-transparent teal color.

Wiktor Petrow

W stronę krytycznej
nowoczesności

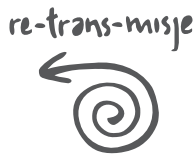
TOM II

Wiktor Petrow (1894–1969) – ukraiński intelektualista, którego twórczość odzwierciedla główne nurty modernizacyjne XX wieku. W jego bogatym dorobku prozatorskim i historycznoliterackim ważną część zajmuje biografistyka, m.in. *Alina i Kostomarow* (1929), *Romanse Kulisza* (1930), *Rewucha* (1949), *Gwiezdni wędrowcy. Tycho Brahe i Johannes Kepler* (1947). Ukraińska literatura zawdzięcza mu język dla wyrażenia specyfiki nowoczesności, która wyłącza człowieka z biografii, zmuszając go do krytycznego przewartościowania siebie samego oraz wymyślenia siebie na nowo. Zarówno dla bohaterów Petrowa, jak i dla samego prozaika: być sobą to być kimś innym.

**W stronę krytycznej
nowoczesności**

TOM II

Seria wydawnicza TAIWPN Universitas poświęcona jest interdyscyplinarnej refleksji nad kulturą ukraińską pod kątem transformacji dyskursów nowoczesności. Celem serii jest zrozumienie kodów, wyobrażeń, narracji oraz ich reemisji historycznych kształtujących Ukrainę (po)nowoczesną wraz z jej kulturowym otoczeniem.

Zespół redakcyjny
Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa

W przygotowaniu

Wiktor Petrow, *W stronę krytycznej nowoczesności*, tom III
wybór tekstów pod redakcją Katarzyny Glinianowicz i Pawła Krupy

Wiktor

Petrow

**W stronę krytycznej
nowoczesności**

TOM II

Redakcja

Katarzyna Glinianowicz

Paweł Krupa

Kraków

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2023, nr projektu 22H 16 0342 84

© Copyright by Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2023

ISBN 978-83-242-3962-7
e-ISBN 978-83-242-6754-5
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzja
prof. dr hab. Agnieszka Matusiak

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Toczko-Rak

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

W projekcie okładki wykorzystano fragment zdjęcia Wiktora Petrowa przechowywanego w Państwowym Centralnym Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki Ukrainy w Kijowie. Na tylnej stronie – ilustracje ukraińskiego artysty Edwarda Kozaka do tekstu Wiktora Petrowa *Rewucha* (В. Домонтович, *Ревуха*, „Життя” 1949, nr 3, s. 12–14; nr 4, s. 13–15).

www.universitas.com.pl

Spis treści

CZĘŚĆ KRYTYCZNA

- Od fikcji do faktów i z powrotem 7
- Wiktor Petrow.
Kwestionariusz (wielo)osobowy 1921–1941 15
- Mykoła Kostomarow:
zmierzch Imperium i świt Ukrainy 45
- Pantelejmon Kulisz:
u źródeł ukraińskiej modernizacji 61
- Od *Rewuchy* do *Gwiazdnych wędrowców*:
historia, idee, konteksty 73

BIOGRAFISTYKA WIKTORA PETROWA

- Alina i Kostomarow 87
- Romanse Kulisza 247
- Milczące Bóstwo.
Powieść biograficzna o Marku Wowczku 481
- Rewucha 511
- Święty Franciszek z Asyżu (1182–1226) 535
- Gwiazdni wędrowcy. Tycho Brahe
i Johannes Kepler 543

INDEKS OSOBOWY 553

Wiktor Petrow podczas prac archeologicznych (lata 50. XX w.).
Ze zbiorów Archiwum Naukowego Instytutu Archeologii Narodowej
Akademii Nauk Ukrainy

Od fikcji do faktów i z powrotem

Książka ta stanowi drugą odsłonę trzytomowego wydania dzieł Wiktora Petrowa (1894–1969), jednego z najważniejszych ukraińskich intelektualistów XX w., w którego bogatym dorobku prozatorskim i historycznoliterackim ważną część zajmują teksty znajdujące się na przecięciu tych dwóch rodzajów pisarstwa. W 1928 r. Petrow zadebiutował powieścią *Dziewczyna z misiem. Nieprawdopodobne historie*, dając początek nietuzinkowej twórczości literackiej, rok później wydał *Alinę i Kostomarowa*, w której przekroczył granice hermetycznego literaturoznawstwa akademickiego, publikując pierwszą na gruncie ukraińskim biografię upowieściowioną. Już od samego początku jego twórczości te dwa nurty: fikcyjny (proza) i faktograficzny (biografie) wyraźnie zaznaczyły swoją obecność, przeplatając się i uzupełniając.

Prezentowany tom składa się z dwóch części. Pierwszą, biograficzno-krytyczną, otwiera kontynuacja szkicu biograficznego – *Wiktor Petrow. Kwestionariusz (wielo)osobowy 1921–1941*; przedstawia działalność uczonego w strukturach Wszzechukraińskiej Akademii Nauk: najpierw Komisji Etnograficznej (1921–1933), a później – Instytutu Historii Kultury Materialnej (1933–1938). Ostatnia część biografii pisarza, obejmująca lata 1941–1969, ujrzy światło dzienne w tomie trzecim. Wprowadzenie do świata biografistyki Petrowa stanowią trzy teksty krytyczne: *Mykoła Kostomarow: zmiierzch Imperium i świt Ukrainy*, *Pantelejmon Kulisz: u źródeł ukraińskiej modernizacji* oraz *Od „Rewuchy” do „Gwiezdných wędrowców”: historia, idee, konteksty*.

Druga, centralna część tomu zawiera tłumaczenia dzieł Petrowa, reprezentujących szeroko rozumianą biografistykę. Przekłady zrealizowano na podstawie pierwodruków każdego z tekstów: *Alina i Kostomarow*¹,

¹ В. Петров, *Аліна й Костомаров*, Харків 1929.

*Romanse Kulisza*², *Milczące Bóstwo. Powieść biograficzna o Marku Wowczku*³, *Rewucha*⁴, *Święty Franciszek z Asyżu (1182–1226)*⁵ oraz *Gwiazdni wędrowcy. Tycho Brahe i Johannes Kepler*⁶. Każdy z utworów opatrzono aparatem krytyczno-interpretacyjnym.

Prezentowane teksty prozaika stanowią najważniejsze osiągnięcia na gruncie ukraińskiej biografistyki *sensu largo*. Dwa najobszerniejsze z prezentowanych dzieł – *Alina i Kostomarow* oraz *Romanse Kulisza* – ukazały się w oddzielnych wydaniach książkowych kolejno w 1929 oraz 1930 r. w Ukrainie radzieckiej. Pozostałe utwory, ustępujące rozmachem i obszernością: *Milczące Bóstwo*, *Rewucha*, *Święty Franciszek z Asyżu* oraz *Gwiazdni wędrowcy*, pisarz opublikował w latach 1947–1949 na emigracji, w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec, na łamach ukraińskich periodyków. W świetle literatury przedmiotu ta spuścizna pisarska Petrowa wciąż pozostaje w cieniu jego prozy, traktowana jest raczej marginalnie i, jak dotąd, nie doczekała się oddzielnych opracowań monograficznych. Co istotniejsze, na gruncie ukraińskich badań historycznoliterackich błędnie określa się przynależność gatunkową tej części dorobku Petrowa, przypisując ją do kategorii biografii upowieściowionej (*романізована біографія*), bez wnikania w specyfikę samych dzieł i w teoretyczne rozróżnienia wyznaczników genologicznych, nie wspominając o samych przemianach pola kulturowo-literackiego, które determinowały tego rodzaju twórczość⁷.

² В. Петров, *Романи Куліша*, Київ 1930.

³ В. Домонтович, *Мовчуще Божество. Біографічна повість про Марка Вовчка*, „Час” 1949, nr 16–17, s. 9; nr 18, s. 6; В. Домонтович, „*Мовчуще божество*”. *Біографічна повість про Марка Вовчка*, w: idem, *Проза. Три томи*, t. 3, red. Ю. Шевельов, [Нью-Йорк] 1988, s. 482–495.

⁴ В. Домонтович, *Ревуха*, „Життя” 1949, nr 3, s. 12–14; nr 4, s. 13–15.

⁵ В. Домонтович, *Святий Франціск із Ассізі (1182–1226)*, „Пу-гу” 1948, nr 29, s. 12–13.

⁶ В. Бер, *Зоряні мандрівники. Тіхо Браче і Йоган Кеплер*, „Час” 1947, nr 1–2, s. 14.

⁷ Zob. В. Агеева, *Поетика парадкоса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*, Київ 2006, s. 275, 279; М. Гірняк, *Таємниця роздвоєного обличчя. Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича*, Львів 2008, s. 166–173. W opracowaniach specyfika gatunkowa tej części spuścizny Petrowa sprowadza się do jej określenia *en bloc* mianem biografii upowieściowionych oraz obiegowego przywołania w tym kontekście tekstów André Mauroisa, Stefana Zweiga, Jurija Tynianowa, mających rzekomo stanowić *tertium comparationis* dzieł

Dzieła Petrowa wyrastają z dwóch tradycji nowoczesnej biografistyki – brytyjskiej i francuskiej – które w istotny sposób wpłynęły na kształtowanie się powojennego rynku wydawniczego lat 1918–1930⁸. Twórcą pierwszej z nich był Lytton Strachey; jego trzy prace – *Ludzie epoki Wiktorii* (1918), *Królowa Wiktoria* (1921) oraz *Elżbieta i Essex* (1928) – dały początek nowej erze w dziejach biografistyki, realizując na jej gruncie przełom określony przez historyków mianem „Stracheyowskiej rewolucji”⁹. Rewolucja ta znamionowała się podwójnym zerwaniem w obrębie dominującej podówczas tradycji wiktoriańskiej: a) z idealizacją życia opisywanej postaci, co wiązało się z postulatem jej odburzawiania (*debunking*) oraz ironicznego i krytycznego przedstawienia (*iconoclasm*), oraz b) z ociążałą i przeładowaną bagażem naukowym narracją, która od teraz miała charakteryzować się artyzmem kompozycyjnym i stylistycznym¹⁰. W twórczości Petrowa najlepiej postulaty te widoczne są w *Romansach Kulisza*, stanowiąc bodaj najbardziej odburzawiający i „ikonoklastyczny” portret klasyka ukraińskiego romantyzmu.

Na tym jednak nie koniec; rewolucja zainaugurowana przez Stracheya dała początek drugiej ze wspomnianych tradycji – francuskiej, rozwijanej przez André Mauroisa, który w jednej ze swych rozpraw teoretycznych nakreślił zręby nowego gatunku – *la biographie moderne*¹¹. Odtąd, w świetle francuskiej tradycji, nowoczesna biografia stała się „portretem

prozaika. Idąc tym błędnym tropem, przyporządkowaliśmy w *Bibliografii adnotowanej dzieł Wiktora Petrowa* (t. 1) omawiane tu utwory właśnie do tego gatunku. Jak dotąd jedynym badaczem, który zakwestionował tę kategorię w odniesieniu do *Romansów Kulisza* oraz *Aliny i Kostomarowa*, jest George Grabowicz – zob. idem, *Rehabilitation Deferred. Panteleimon Kulish in the 1920s*, „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. Нова Серія” 2021, nr 2–3, s. 77–78, 81–82.

⁸ Zob. A. Nasiłowska, *Angielskie, francuskie i polskie tradycje biografistyki*, „Teksty Drugie” 2019, nr 1, s. 41–54.

⁹ R.D. Altick, *The Stracheyan Revolution*, w: idem, *Lives and Letters. A History of Literary Biography in England and America*, New York 1965, s. 281–300.

¹⁰ Zob. W.H. Epstein, *Recognizing Biography*, Philadelphia 2017, s. 209; Ch. Baldick, *The Oxford English Literary History. The Modern Movement (1910–1940)*, t. 10, Oxford 2004, s. 261.

¹¹ W 1928 r. Maurois wygłosił serię wykładów na Uniwersytecie w Cambridge poświęconych zagadnieniom biografii, które później ukazały się drukiem: A. Maurois, *Aspects de la biographie*, Paris 1930.

człowieka dalekim od apologii, wychodząc z założenia, że każde życie, także osób wielkich, składa się ze skomplikowanej prywatności”¹². Maurois jeszcze bardziej niż Strachey zbliżył biografię do narracyjnych form powieści, podnosząc wagę portretu psychologicznego oraz prywatnych aspektów życia konstruowanej postaci. Ten nurt najpełniej reprezentuje *Alina i Kostomarow*. Na przecięciu dwóch tradycji – angielskiej (Strachey) oraz francuskiej (Maurois) – ukształtowała się typologia trzech gatunków biografii literackich, które znajdują swoje rozwinięcie w prezentowanej w tym tomie twórczości Wiktora Petrowa.

Biografia literacka, jak podkreśla Michael Benton, leży pomiędzy dwoma biegunami: historiografią (np. biografia naukowa, monografia historycznoliteracka) oraz powieścią (np. powieść historyczna)¹³, a jej typologia bazuje na stosunku trzech przeciwstawnych kategorii: a) faktografia (dokumentaryzm) – fikcja; b) autor–narrator; c) funkcja poznawcza – funkcja estetyczna. Węzłowe rozróżnienie zachodzi „pomiędzy «co» i «jak», pomiędzy historią (łańcuchem wydarzeń, ludźmi i ich otoczeniem), a opowieścią/opowiadaniem, dyskursem, który je wyraża”¹⁴. Z połączenia tych elementów możemy wyróżnić na gruncie genologii kolejno trzy gatunki.

1. Opowieść biograficzna (esej biograficzny¹⁵). Gatunek, w obrębie którego aspekt faktograficzny zdecydowanie przeważa nad aspektem beletrystycznym. Same terminy „opowieść” oraz „esej” mają sugerować możliwie najdalej idącą redukcję elementów powieściowej fikcji oraz typowo powieściowych form narracji, takich jak dialog, monolog wewnętrzny i inne. Jednocześnie na gruncie tekstu dominuje faktografia (dokumentaryzm), a formy podawcze opowieści ukształtowane są przez narratora o wyraźnej postawie eseistycznej¹⁶. Do tego gatunku przynależą trzy szkice Petrowa: *Rewucha*, *Święty Franciszek z Asyżu* oraz *Gwiazdni wędrowcy*.

2. Biografia upowieściowiona. Gatunek ten łączy wierność źródłom historycznym, stanowiącym kanwę konstruowanego życiorysu danej

¹² A. Nasiłowska, *Angielskie, francuskie i polskie tradycje biografistyki*, op. cit., s. 52.

¹³ M. Benton, *Literary Biography. An Introduction*, Chichester 2009, s. XV–XVI.

¹⁴ Ibidem, s. 19.

¹⁵ Zob. A. Nasiłowska, *Porządki w bibliotece*, „Teksty Drugie” 2019, nr 1, s. 10.

¹⁶ M. Jasińska, *Opowieść biograficzna*, w: eadem, *Zagadnienia biografii literackiej. Geneza i podstawy gatunku dwudziestowiecznej beletrystyki biograficznej*, Warszawa 1970, s. 76–143.

postaci, z technikami kompozycji i narracji, które posiadają wyraźnie powieściowy charakter (np. dialog, scenka, monolog wewnętrzny, relacja i in.). Większa obecność struktur beletryzujących w porównaniu z opowieścią biograficzną sprawia, że w obrębie tekstu znaczącej redukcji ulega aparat dokumentacyjny: przypisy, cytaty przywołujące źródła historyczne, odniesienia do komentarzy odautorskich. Zarazem między tymi dwoma przeciwstawnymi elementami (faktografia–fikcja) panuje na gruncie biografii upowieściowionej względna równowaga: dokumentaryzm zostaje wtopiony w zindywidualizowane, sugestywne i plastyczne struktury beletrystyczne¹⁷. Gatunek ten „zakłada możliwe ściśle podporządkowanie źródłom i możliwe sugestywne «przybliżenie» do czytelnika życia bohatera. Inaczej – ma operować taką obrazową, konkretną wizją świata przedstawionego, jaka cechuje powieść. Ma w ogólności dać czytelnikowi wrażenie powieści, z tym istotnym jednak zastrzeżeniem, że winien w niej panować możliwie najpełniejszy autentyzm, zwłaszcza w odniesieniu do bohatera”¹⁸. Najpełniejszą realizacją tego gatunku w twórczości Petrowa są: *Alina i Kostomarow*, a także dwuczęściowe *Milczące Bóstwo* – utwór na przecięciu dwóch gatunków. Jego pierwsza część wyraźnie ciąży w kierunku opowieści biograficznej, druga, nieukończona – biografii upowieściowionej.

3. Powieść biograficzna. Gatunek ten cechuje przewaga funkcji przedstawiającej i estetycznej nad informacyjną, co skutkuje daleko posuniętą redukcją faktograficznych szczegółów. Obecność fikcyjnych postaci, znaczące wzbogacenie świata przedstawionego, swoboda artystyczna w konstrukcji dzieła – sprawiają, że gatunek ten skręca w kierunku powieści historycznej¹⁹. Naszym zdaniem żaden z prezentowanych w tomie tekstów nie spełnia tej charakterystyki gatunkowej.

Na sam koniec należałoby oddzielnie rozpatrzyć bodaj najważniejsze dzieło Petrowa, które weszło do niniejszego tomu, jednak nie zostało przypisane do powyższej typologii. *Romanse Kulisza*, bo o nich tutaj mowa, realizują odmienne wyznaczniki gatunkowe. Po pierwsze, utwór ten należy do kategorii faktografii (dokumentaryzmu) *par excellence*, dzięki bogatemu aparatowi źródłowemu oraz historycznoliterackiemu w tekście

¹⁷ M. Jasińska, *Biografia upowieściowiona*, w: eadem, *Zagadnienia biografii literackiej*, op. cit., s. 144–183.

¹⁸ Ibidem, s. 145.

¹⁹ M. Jasińska, *Powieść biograficzna*, w: eadem, *Zagadnienia biografii literackiej*, op. cit., s. 184–229.

głównym i przypisach. Po drugie, to na jego podstawie zostają skonstruowane w dziele dialogi, monologi wewnętrzne, poszczególne scenki, relacje, a także charakterystyki psychologiczne protagonisty, które w opisywanych powyżej przypadkach były domeną beletrystyki. Tu jednak pozbawione zostały fikcyjności. Wreszcie, po trzecie, *Romanse Kulisza* to szczególnie tekst, bowiem na jego gruncie ujawnia się podmiot mówiący, który dokonuje *expressis verbis* identyfikacji z autorem empirycznym, co ostatecznie niweluje jakąkolwiek iluzję beletrystyczną tekstu²⁰. *Romanse Kulisza* są naukową biografią, w której autor ukazał nie tyle całe życie bohatera, co wybrany aspekt – związki z kobietami na gruncie jego pedagogicznego erotyzmu.

Wydanie dzieł Petrowa stanowi pokłosie projektu translatorsko-badawczego Zakładu Ukrainistyki Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego *Wiktor Petrow – w stronę krytycznej nowoczesności* w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki moduł: Uniwersalia 2.2 (22H 16 0342 84). Projekt zrealizowano przez zespół w składzie: Katarzyna Glinianowicz, Katarzyna Kotyńska, Paweł Krupa (kierownik projektu), Przemysław B. Tomanek.

Zasady pisowni ukraińskich nazw własnych w całej trzypomowej edycji szczegółowo określono w tomie pierwszym²¹.

* * *

Książka ta zawdzięcza swoje istnienie wspaniałomyślności, wsparciu oraz pomocy kilku ważnych dla nas osób. Chcielibyśmy serdecznie podziękować tłumaczce Katarzynie Kotyńskiej, tłumaczowi Przemysławowi B. Tomanekowi (Zakład Ukrainistyki IFW UJ) oraz Adamowi Pomorskiemu, dzięki którego uprzejmości w *Romansach Kulisza* wykorzystano przekłady ukraińskiej i rosyjskiej poezji jego autorstwa. Dziękujemy również: Olenie Czyżowej oraz Ludmyle Sz wajkowskiej (Państwowe Centralne Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki Ukrainy w Kijowie), Ołeksandrze Bużko

²⁰ Świadczy o tym jeden z przypisów, w którym podmiot utożsamiał się z autorem, wskazując tym samym na charakter samego dzieła – zob. *Romanse Kulisza* w tym tomie s. 247.

²¹ Zob. K. Glinianowicz, P. Krupa, *Wstęp*, w: W. Petrow, *W stronę krytycznej nowoczesności*, t. 1, red. K. Glinianowicz, P. Krupa, Kraków 2023, s. 9–10.

(Instytut Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie), Tamarze Skrypce oraz Ludmyle Szpyłewej (Ukraińska Wolna Akademia Nauk w USA w Nowym Jorku), Mariji Pryszlak, Iwannie Rebet, Nadiji Chomanczuk oraz Wiktorowi Hołowaczowi (Ukraiński Wolny Uniwersytet w Monachium), Ołeksandrowi Boroniowi (Instytut Literatury im. T. Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy), Kseni Kiebuszinskiej (Koordynatorka Słowistycznych Księgozbiorów Uniwersytetu w Toronto), Kostiantynowi Kuryłyszynowi (Kierownik Działu Ukraińców Lwowskiej Narodowej Biblioteki Naukowej Ukrainy im. Wasyla Stefanyka), zespołowi Oddziału Rękopisów Narodowej Biblioteki Ukrainy im. Wołodymyra Werdnadskiego w Kijowie oraz zespołowi Państwowego Centralnego Archiwum Organizacji Społecznych i Ukraińców. Ponadto chcielibyśmy wyrazić wdzięczność Wałentynie Korpusowej (Instytut Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy) oraz Wjaczesławowi Briuchoweckiemu (Narodowy Uniwersytet „Akademia Kijowsko-Mohylańska”), którzy od samego początku prac wspierali nas i dzielili się swoją rozległą wiedzą. Сердечно Вам дякуємо!

Katarzyna Glinianowicz, Paweł Krupa

Постановление

Гор. Киев, мая 28 дня 1938 г., Оперуполномоченный 3 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР

рассмотрев материалы по обвинению гр. ПЕТРОВА Виктора Платоновича, 1894 г. рождения.

в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-6 ч.1, 54-11 УК УССР, выразившихся в том, что он является участником контрреволюционной организации и занимается шпионской деятельностью в пользу одного иностранного государства.

нашел, что (привести мотивы избрания меры пресечения) пребывание на свободе может повлиять на ход следствия.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 143, 145 и 156 УКП УССР,

П О С Т А Н О В И Л:

Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда следствия по отношению к обвиняемому ПЕТРОВУ В.П. содержание под стражей в с/к Киевской тюрьмы.

Настоящее постановление представить _____

Военному Прокурору. КВО

Опер. Уполномоченный 3 ОТДЕЛА УГБ НКВД
Сержант Гос. Безопасности /Сренкель/

Согласен: Начальник 7 Отделения
Мл. Лейтенант Гос. Безопасности /СОЛОПОВ/

Утверждаю: Начальник 3 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
КАПИТАН ГОС. БЕЗОПАСНОСТИ /РАТВИСКИЙ/

*Верно: Опер. Уполномоченный Золотенко Г.В.
Сержант Г.Б. Сренкель*

Nakaz aresztowania Wiktora Petrowa z 28 maja 1938 r. wystawiony przez
III oddział Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego NKWD Ukrainkiej
Socialistycznej Republiki Radzieckiej. Ze zbiorów Państwowego Centralnego
Archiwum Organizacji Społecznych i Ukraińców.

